

alâmet-i fârikası haline gelmiş olan on iki köşeli teslim taşlarının kabartma şeklinde yer aldığı birer dikdörtgen mermer levha mevcuttur. Bu levhalarda zamanında on iki imamın isimlerinin yazılı olduğu kesindir.

Meydan evinin mimari düzeninde en çok dikkati çeken ve tekkedeki bu bölümün tarikat mimarisi için olduğu kadar Türk İslâm mimarisi tarihinde önemli bir yer işgal eden husus yapıda kullanılan değişik örtü sistemidir. Meydan evinin onikigen alanının tam ortasında kaidesi ve başlığı onikigen olan daire kesitli bir mermer sütun yükselmekte, bu sütunun ekseni etrafında 360 derece dönen ve bu sütunla duvarlara oturan, tuğla ile örülmüş bir tür yelpaze tonoz mekânı örtmektedir. Bu arada sütunun yer aldığı noktanın Bektaşiler’ce “dâr” veya “dâr-ı Mansûr” diye adlandırıldığı, yani Tanrı ile birleşme (vahdet) makamı olarak kabul edildiği, ayrıca Hakk’a giden doğru yolu (sîrât-ı müstakîm) sembolize ettiği ve âyinlerde çok önemli bir yerinin bulunduğu göz önünde tutulursa bu noktadaki taşıyıcının inşâi fonksiyonunun yanı sıra en az onun kadar önemli bir de sembolik fonksiyonu olduğu ortaya çıkmaktadır. Yelpaze tonozun aslında dıştan onikigen piramit biçiminde ahşap bir külahla örtülü bulunduğu halde son tamirlerde bu çatı iptal edilmiş ve üst yapıya dışarıdan bakıldığında gözün yadırgadığı çok basık bir kubbe görüntüsü verilmiştir. Meydan evinin alemi mermerden oyulmuş elifi tipte bir Bektaşî tacıdır. Aynı tekkenin cümle kapısında görülen, tarikat tacının alem olarak kullanılma durumu geç devir tekkelerinde çokça görülen bir özelliktir.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Tekkeleri Listesi, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 1825, nr. 159; *İstanbul Tekkeleri Listesi*, TŞMA, nr. E. 1772, 3333, nr. 155; *Bâb-ı Âli, Nezâret-i Umûr-i Dâhiliyye Sicil Nüfus İdâre-i Umûmiyyesi Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse Nüfus-ı Millisine Mahsus İstatistik Cetvelidir*, İstanbul 1301, s. 58; *Bandırmalızâde, Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 14; *Mecmûa-i Cevâmî*, II, 76; *Merdîvenköyü’nde Şahkulu Dergâhı’nda Medfun Dergâh-ı Şerîf-i Mezkûr Postnişini ve Bânî-i Sânsî el-Hâc Mehmed Ali Hilmi Dedebeba’nın Divânı*, İstanbul 1327; *1329 Senesi İstanbul Bel-desi İhsâiyâtı Mecmuası*, İstanbul 1330, s. 19; İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü Arşivi, *Tekâyâ ve Zevâyâya Mahsus Defter* (E. H. Ayverdi’nin kısmen istinsah etmiş olduğu nüsha), 1341/1925, nr. 187, 301; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 668-670; Sadettin Nüzhet Ergun, *Bektaşî-Kızılbaş, Alevî Şairleri ve Nefesleri*, İstanbul 1955-56, II, 114, 133-135; III, 172-177, 251-265, 271, 274-275; Murat Sertoğlu, *Bektaşîlik Nedir?*, İstanbul 1969, s. 315; Bedî N. Şehsuvaroğlu, *Gözetepe*, İstanbul 1969, s. 17-29; Metin Sözen v.dğr.,

Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul 1975, s. 213, 341; İrfan Gündüz, *Osmanlılar da Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1984, s. 146-147; R. Lifchez, “Lodges of Istanbul”, *The Dervish Lodge: Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey* (ed. R. Lifchez), Berkeley 1992, s. 117-124; M. Baha Tanman, “İstanbul, Merdivenköyü’ndeki Bektaşî Tekkesi’nin Meydan Evi Hakkında”, *Semavi Eyice Armağanı: İstanbul Yazıları*, İstanbul 1992, s. 317-342; a.m.f., “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2005, s. 326, şekil 72-74; a.m.f., “Şahkulu Sultan Tekkesi”, *DBİst.A*, VII, 128-132; Mustafa Özdamar, *Dersaadet Dergâhları*, İstanbul 1994, s. 275-278; Bedri Noyan (Dedebeba), *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*, Ankara 1998, I, 160, 172, 333-339; Safer Baba, *İstilahât-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye: Tasavvuf Terimleri*, İstanbul 1998, s. 27; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (18. Yüzyıl), İstanbul 2003, s. 136, 506; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. Yüzyıl), İstanbul 2003, s. 269-270, 494-497; Semavi Eyice, “Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi”, *TTK Belleten*, XXXI/124 (1967), s. 591; Atilla Çetin, “İstanbul’daki Tekke, Zâviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika”, *VD*, XIII (1981), s. 589; I. Mélikoff, “L’Ordre des Bektaşî aprés 1826”, *Turcica*, XV, Paris 1983, s. 166-167; Günkut Akın, “Merdivenköy Bektaşî Tekkesi’ndeki Dünya Ağacı”, *STAD*, sy. 4 (1989), s. 68-74; N. Vatin v.dğr., “Le Tekke Bektachi de Merdivenköy”, *Anatolia Moderna: Yeni Anadolu*, II, Paris 1991, s. 29-135; “Bektâşîler, Bektâşî Tekkeleri”, *İst.A*, V, 2443-2447; “Esrar Baba (Kalkandelenli)”, a.e., X, 5365-5366.

M. BAHA TANMAN

ŞÂHNÂME

(شاه نامه)

Firdevsî’nin

(ö. 411/1020 [?])

ünlü manzum destanı.

İran’ın millî destanı ve Fars edebiyatının en büyük eserlerinden biri kabul edilen *Şâhnâme*, bütün dünya klasikleri arasında da eşsiz bir yere sahiptir. *Şâhnâme*’nin (*Şehnâme*) ilk redaksiyonuna muhtemelen 370 (980) veya 380’de (990) başlanmış ve 408 (1018) yılının ardından son biçimini almıştır. Firdevsî eserini bölümler halinde yazmaya başlamış ve yazımı tamamlanan bölümler arasında bağlantı kurduktan sonra 394’te (1004) ilk redaksiyonunu bitirmiştir. Bu sırada otuz yedi yaşındaki oğlunu kaybeden Firdevsî eserini ithaf edeceği bir hükümdar arayışına girmiştir. O zamana kadar Gazneli Hükümdarı Sultan Mahmud ile tanışma fırsatı bulamadığından hükümdarın kardeşi Nasr b. Sebük Tegin ile vezir Ebû’l-Abbas Fazl b. Ahmed el-İsferâyîni sultanla tanışmasını sağlamıştır. Bu arada muhtemelen *Şâh-*

nâme’nin ikinci redaksiyonu tamamlanmışsa da vezir Fazl b. Ahmed’in 404 (1014) yılında ölümüyle Firdevsî eserini Sultan Mahmud’a sunamamıştır.

Şâhnâme’nin Sultan Mahmud’a sunuluş meselesinin şüphe ile karşılanmasına sebep, bazı rivayetlerdir. Bir rivayete göre Firdevsî, Gazne’ye giderek Sultan Mahmud’a eserini takdim etmiş, fakat sultan, yeni vezir Ahmed b. Hasan-ı Meymendi’nin müdahalesiyle esere lâyk bir ödül vermemiştir. Bunun üzerine Firdevsî aldığı 60.000 dirhemi hükümdarın gözdesine, hamamcıya, meyhaneciye, bozacıya dağıtmış ve bir hicviye yazıp Gazne’den ayrılmıştır. Diğer bir rivayete göre Sultan Mahmud *Şâhnâme*’yi okuduktan sonra şaire, “Benim ordumda Rüstem’den güçlü nice pehlivan var” deyince Firdevsî, “Arma Tanrı Rüstem gibisini bir daha yaratmadı” cevabını vermiş, bu söze hiddetlenen sultan Firdevsî’yi öldürtmek istemişse de şair Herat’a kaçmış ve Sultan Mahmud için 100 beyitlik bir hicviye kaleme almıştır. Üçüncü bir rivayete göre Gazne’den ayrılan Firdevsî Taberistan’a gitmiş, burada Bâvend hânedanından Emir İspehbed Şehriyâr’a sığınarak hem *Şâhnâme*’yi hem Sultan Mahmud hakkındaki hicviyeyi takdim etmiştir. Ancak İspehbed Şehriyâr, Sultan Mahmud’a duyduğu saygıdan dolayı hicviyeyi satın alıp yakmış ve Firdevsî’ye de bundan kimseye bahsetmemesini tembihlemiştir. Buradan memleketi Tûs’a dönen Firdevsî yoksulluk içinde yaşamış ve burada ölmüştür. Bazı araştırmacılar, Sultan Mahmud ile Firdevsî arasındaki anlaşmazlığın temelinde hükümdarın Sünnî oluşunun yattığını, bu yüzden Şii olan Firdevsî’ye karşı soğuk davrandığını, ayrıca *Şâhnâme*’de Türkler hakkında iyi bir tablo çizilmediğini, hatta bir kölenin oğlu olması dolayısıyla Sultan Mahmud’un eski İran şahlarına karşı öfke duyduğunu ileri sürer.

İlk insanın (Keyûmers) yaratılışından başlayan *Şâhnâme*, İran’da Araplar’ın egemen olduğu döneme kadar geçen zaman sürecindeki İran’ın destansı tarihiyle gerçek bilgileri harmanlayarak verir. Eserin kaynaklarını IX. yüzyılın sözlü gelenekleriyle mensur ve manzum şâhnâmeler oluşturur. Bunlar sırasıyla Sâsânî Hükümdarı I. Hüsrev (Enûşîrvân) devrinden (531-579) kalma bir tür resmî İran tarihi olan mensur *Hudâynâme*, Ebû’l-Müeyyed-i Belhî’nin mensur *Kitâb-ı Gerşâsb’i*, Sâmânîler devri Horasan sipehsâları ve Tûs hâkimi Ebû Mansûr Muhammed b. Abdürrezâk’in dört yazara hazırlattığı mensur *Şâhnâme-yi Ebû Mansûrî* (346/957) ve Mes-

'üdi-yi Mervezî ile Dakîkî'nin manzum şâhnâmeleridir.

Şâhnâme'de Pişdâdîler, Keyânîler, Eş-kânîler ve Sâsânîler dönemine ait destansı olaylar ele alınır. Cemşîd, Dahhâk, onunla savaştan demirci Gâve, Ferîdun, yedi güç işi başaran Zaloğlu Rüstem, Turan ülkesinin hükümdarı Efrâsiyâb (Alp Er Tonga), Keykâvus, Keyhusrev, İsfendiyâr, Dârâ, İskender gibi simalar eserde yer alır. Bu arada Türk kültürüyle ilgili bilgiler de aktarılır. Şâhnâme destanlarıyla, başta Türk ve Çin destanları olmak üzere Doğu Asya destanları arasında ne gibi ortak yanlar ve etkileşimler olduğu bugüne kadar araştırılmamıştır. Güçlü doğa ve savaş tasvirlerinin yer aldığı esere zaman zaman Bijen ile Menje öyküsünde olduğu gibi aşk hikâyeleri de serpiştirilmiştir. Şâhnâme'de az miktarda Arapça kelime bulunur. Eserde modern Farsça'da kullanılan bazı kelimelerin eski biçimlerine ve fazla kullanılmayan fiillere sıkça rastlanır. Bazı ifadeler sehlî mümteni niteliği taşır. Mesnevi tarzında, mütekârib bahrinin "feülün feülün feülün feül" vezniyle yazılan Şâhnâme'deki beyit sayısı yazmalara göre 48.000 ile 52.000 arasında değişmektedir. Uzun mesnevilerin kaleme alınmasına elverişli olan bu bahir daha sonra yazılan şâhnâmelerde de kullanılmıştır. Fars edebiyatında en çok taklit edilen eserlerden biri Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân*'ı, diğeri Firdevsî'nin Şâhnâme'sidir. Osmanlı hükümdarları, Şâhnâme örneğini göz önünde bulundurarak kendileri için değişik adlarla şehname yazdırmışlardır. Fâtih Sultan Mehmed'den IV. Murad dönemine kadar geçen sürelerde "Selimnâme", "Süleymannâme", "Şehinşahnâme" gibi isimlerle kaleme alınan manzum eserlerde bu hükümdarların savaşları, kahramanlıkları destansı bir dille anlatılmıştır.

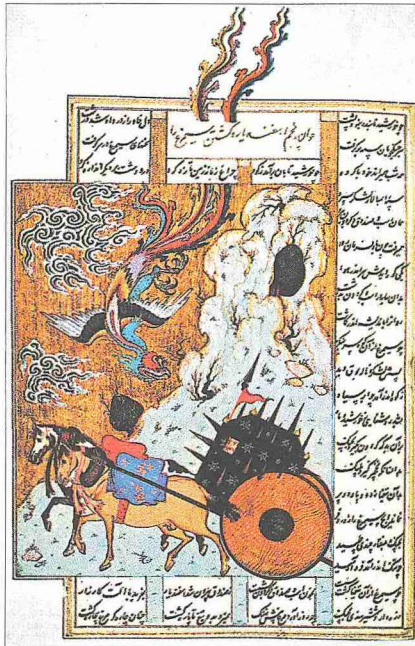
Şâhnâme ilk defa XII. yüzyılda Eyyübîler devri edip ve tarihçisi Bündârî tarafından Arapça'ya çevrilmiştir (I-II, nşr. Abdülvehhâb Azzâm, Kahire 1350). Eseri ilk defa Turner Macan dört cilt halinde yayımlamış (Kalküta 1829), bunu İran'da, Hindistan'da ve Avrupa'da yapılan birçok baskısı izlemiş, M. Jules Mohl eseri Fransızca tercümesiyle birlikte neşretmiştir (I-VII, Paris 1838-1878; Tahran 1353). J. August Vulfers, Macan ve Mohl'ın neşirlerini esas alarak Şâhnâme'nin ilk iki cildini, Samuel Landaner de III. cildini yayımlamış (Leiden 1877-1884), bu neşir daha sonra F. A. Rosenberg, Fritz Wolff ve Saîd-i Nefîsî tarafından tamamlanmıştır (Tahran 1314/1934). Eserin ilk tenkitli neşri Rusya'da Evgeny

Eduardovic Bertels'in başkanlığında gerçekleştirilmiştir (I-IX, Moscow 1960-1971).

1971 yılında Şâhnâme'yi edebî, tarihî, sosyal vb. açılardan incelemek, tenkitli neşirini yapmak üzere İran Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak Bünyâd-ı Şâhnâme-i Firdevsî oluşturulmuştur. Bu kurumun ilk başkanı Müctebâ Mînovî'nin denetiminde yürütülen çalışmaların uzun zaman alacağı görüldüncce eserin parçalar halinde yayımına karar verilmiş ve ilk defa *Dâstân-ı Rüstem ü Sührâb* (Tahran 1352 hş./1973), *Dâstân-ı Fîrûd* (Tahran 1354 hş./1975) ve *Dâstân-ı Siyâvûş* (Tahran 1363 hş./1984) basılmıştır. Celâl Hâlikî Mutlak birçok nüshaya dayanarak Şâhnâme'yi yeniden neşretmiş (VI. cildini Mahmûd Emîr Sâlâr, VII. cildini Ebû'l-Fazl Hatîbî ile birlikte; I-VIII, New York 1987-2008; Tahran 1386 hş.), B. W. Robinson eserin tamamını İngilizce'ye çevirmiştir (I-IX, London 2002).

Şâhnâme'de anlaşılmayan bazı kelimeler için Abdülkâdir el-Bağdâdî *Luğat-i Şâhnâme* adıyla Farsça-Türkçe bir sözlük hazırlamıştır. Eserde Şâhnâme'nin kelime kadrosunu incelerken açıklanması gereken Farsça kelimelere, ülke ve yer adlarına, ayrıca nâdir kelimelere yer verilmiştir. Bazı kelimelerin gramer özellikleri hakkında bilgi verilmiş, ayrıca şâhid beyitler yazılmıştır.

Firdevsî'nin Şâhnâme'sinden minyatürlü bir sayfa (TSMK, Hazine, nr. 1512, vr. 409*)

Bu çalışma Carolus Salemenn tarafından yayımlanmıştır (*Lexicon Şâhnâmianum*, Petersburg 1895). Şâhnâme'nin minyatürlü çeşitli yazmalarının neşirleri gerçekleştirilmiş, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan minyatürlü yazmaların altısından yapılan seçmeler İran hükümdarlığının 2500. yılı dolayısıyla hazırlanan albümden yer almıştır. Şâhnâme ayrıca birçok yönüyle çeşitli araştırmalara konu olmuştur (Şâhnâme üzerine yapılan diğer çalışmalar için bk. Blois, V, 100-138).

BİBLİYOGRAFYA :

Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, II, 533-541; H. Massé, *Firdousi et l'épopée nationale*, Paris 1935; Abdülhüseyn Nûşîn, *Vâjenâmek der Bâre-i Vâjehâ-yi Düşvâr-i Şâhnâme*, Tahran, ts. (İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İrân); Zebîhullah Safâ, *Hamâse-serâyî der İrân*, Tahran 1333 hş., s. 171-283; M. Emîn Riyâhî, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı* (trc. Mehmet Kanar), İstanbul 1995, s. 153-158; Fr. de Blois, *Persian Literature: A Bio-bibliographical Survey*, London 2004, V, 100-138; Ahmet Ateş, "Şahnâmenin Yazılı Tarihi ve Firdevsî'nin Sultan Mahmud'a Yazdığı Hicviye Meseselesi Hakkında", *TTK Belleten*, XVIII/70 (1954), s. 159-168; Menûcihr Murtazavî, "Muğallidîn-i Şâhnâme der Devre-i Moğul ve Tîmûrî ve Târîh-i Manzûm-î Şemseddîn-i Kâşânî", *Neşriyye-i Dânişgêde-i Edebiyyât-ı Tebrîz*, XIV/2, Tebrîz 1341, s. 141-175; XIV/3 (1341), s. 323-352; A. S. Melikân-Chirvani, "Le livre des rois, miroir du destin", *Sîr.*, XVII/1 (1988), s. 7-46; Djâlâl Khaleghi Motlaq, "The Long Road to a Critical Text of the Shahname", *Manuscripts of the Middle East*, III, Leiden 1988, s. 54-59; E. Sims, "The Illustrated Manuscripts of Firdausi's Shâhnâma Commissioned by Princes of the House of Tîmûr", *Ars Orientalis*, XII, Washington 1992, s. 43-68; F. I. Abdulaheva, "A Turkish Prose Version of Firdausi's Shâh-nâma in the Manuscript Collection of the St. Petersburg State University Library", *Manuscripta Orientalia*, III/2, Helsinki 1997, s. 50-57; Yusuf Öz, "Şeh-nâme Tercümeleri ve Sözlükleri", *Nâme-i Âşînâ*, IV/3, Ankara 2002, s. 5-24; Helmut Ritter, "Firdevsî", *Dictionary of the Middle Ages* (ed. J. R. Strayer), New York 1989, XI, 220-223; Cûya Cihânbağ, "Şâhnâme-i Firdevsî", *DMT*, IX, 511-515; Mehmet Kanar, "Firdevsî", *DİA*, XIII, 125-127; Ahmad Tafazzoli, "Bonyâd-e Şâh-nâma-ye Ferdowsi", *Efr.*, IV, 361; P. P. Soucek, "Demotte Şah-nâma", a.e., VII, 277-278.

MEHMET KANAR

Türkçe Tercümeleri. Şâhnâme ilk defa II. Murad'ın emriyle Türkçe'ye çevrilmiştir. Mensur olan bu tercüme (TSMK, Hazine, nr. 1518) eserin ikinci bölümünü ihtiva etmektedir. Tercümenin muhtemelen XVI. yüzyılda istinsah edilmiş bir diğer nüshasında (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. 101) dokuz adet minyatür bulunmaktadır. Şâhnâme'nin tamamı Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin isteği üzerine Şerîfi-i Âmidî tarafından manzum olarak Türk-